

UYGUR HALKININ KÜLTÜRÜ VE MÜZİĞİ

Aktoty TOLEUGALİYEVA*

Timur VURAL**

Özet: Uygurlar, Orta Asya'nın en eski Türk halklarından biri olup, tarih boyunca geniş bir coğrafyada kültürel etkileşimler yaşamış ve kendine özgü bir medeniyet geliştirmiştir. Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yoğunlaşan Uygurlar, edebiyat, müzik ve sahne sanatları açısından zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Uygur müziği, halk kültürünün en önemli unsurlarından biri olup, özellikle “On İki Uygur Mukamı” ile klasik bir sanat formuna ulaşmıştır. Mukamlar, müzik, şiir, dans ve sahne performanslarını bir araya getiren çok katmanlı bir sanat formu olup, tarihsel süreçte Türk, Fars, Arap ve Çin müzik gelenekleriyle etkileşim içinde gelişmiştir. Uygur halk müziğinde kullanılan çalgılar, büyük çeşitlilik gösterir. Kaşgar, Hotan ve Turfan gibi şehirlerde gelişen müzik kültürü, bölgesel çeşitlilik göstermekte olup, makam icralarında belirgin melodik farklılıklar tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uygur müziği, makam, kültür, folklor, müzik aletleri

The Culture and Music of the Uighur People

Abstract: The Uighurs are one of the oldest Turkic peoples of Central Asia, having experienced extensive cultural interactions across a vast of geographical area throughout the history and lead to the development of a distinct civilization. Nowadays, the Uighur population is predominantly concentrated in the Xinjiang Uygur Autonomous Region of the People's Republic of China who possessed a rich cultural heritage, particularly in the fields of literature, music, and performing art. Uighur music is one of the most significant element of folk culture and has attained a classical art form, especially through the “Twelve Uighur Makams.” Makams are multi – layered artistic form that integrates music, poetry, dance, and stage performances. This art has been influenced throughout its historical evolution by Turkish, Persian, Arabic, and Chinese musical traditions. The instruments which used in Uighur folk music exhibited considerable diversity. The musical culture developed in cities such as Kashgar, Hotan, and Turpan is regionally varied with distinct melodic differences observed in the performance of the makams.

Key Words: Uighur music, Mukam, Culture, Folklore, Musical instruments

Giriş

Türk kültürü tarihinin oluşumu ve evriminde önemli bir rol üstlenen halklarından biri, Uygurlardır. Uygurların tarihi, her açıdan derinlikli ve zengin olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu zenginlik, büyük ölçüde Türk topraklarında şekillenen önemli sosyal ve kültürel oluşumların izlerini taşımaktadır. Tarihi süreçte farklı coğrafyalardan ve kültürlerden beslenen Uygurlar, zamanla bu etkileşimlerden süzülen ve derinlemesine geliştirdikleri kültürel miraslarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

Uygurlara ait ilk bilgilere VIII-IX. yüzyıllara ait mezar taşları, eski Türk yazıtları ve eski Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Günümüzde Uygurların ana yerleşim yeri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'dir. Uygurlar, bu topraklarda IX. yüzyılda güçlü bir devlet kurmuşlardır. XIV. Yüzyıla kadar yaklaşık beş yüz yıl boyunca varlığını sürdüren Uygur Devleti, Moğollar tarafından yıkılmıştır (Vatkan, 2022, s. 155).

Uygur kültürü, zengin bir folklor, edebiyat, müzik ve dans geleneğine sahiptir. Uygur müziği, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olup, Türk halklarının diğer geleneksel müziklerinden izler taşır. Her makam şarkıdan dansa, şiirden enstrümantal performanslara kadar geniş bir alana sahiptir ve her biri kendine özgü bir anlam ile ruha sahiptir. Ayrıca, “On İki Uygur Mukamı” gibi sistemler, Uygur müziğinin zengin yapısını ve çeşitliğini gösterir. Uygurların kullandığı müzik aletleri de bu halkın müziğini şekillendiren önemli öğeler arasında yer alır. Bu çalışmada, Uygurların tarihi, kültürel mirası, özellikle müzik kültürleri, enstrümanları derinlemesine incelenmiştir.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Müziği Anabilim Dalı, tuleugaliaktoty@gmail.com, ORCID: 0009-0003-1797-0820.

*** Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, trvural@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8395-9916.

1. Uygur Tarihi

Uygurların bir devlet olarak çıktıkları, 744 senesinden önceki yaşayışlarına baktığımız zaman, bunların Orhun ve Selenga nehirleri kıyılarından Aral Gölü çevresine kadar yayıldıklarını ve zaman zaman değişik isimler altında anılan bir Türk kavmi olduklarını görmekteyiz. Bu devrede Uygurlar ilk önce Çinlilerin Hsiung-nu dedikleri Hunların, daha sonra da Juan-Juan (Avar)ların hâkimiyetleri altına girmişlerdir. 487 tarihinde Uygurların bir kısmı Selenga nehri bölgesini terk ederek, İrtiş nehri havzasına gelip yerleşmişler ve bu bölgede bağımsız olarak yaşamaya başlamışlar. Fakat bu bağımsızlıkları çok uzun sürmemiş ve tekrar Avarların hâkimiyeti altına girmişlerdir (İzgi, 1989, s. 13-14). Orta Çağ'ın en büyük etnik topluluklarından biri olan kadim Uygurlar, Orta Asya halklarının etnopolitik tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak, Uygurların tarihi yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsamakta ve IV. Yüzyılda ortaya çıkan “*Goache-Tegreg*” (yüksek tekerlekli arabacılar) kabile birliğinden, XIII – XV. Yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Bu süreçte, Uygurlar nihai olarak Doğu Türkistan'daki yeni Uygur veya modern Uygur etnosu ile Gansu'daki Sarı Uygurların bünyesine dâhil olmuşlardır (Kamalov, 2001, s. 7).

Çin'deki gerçekleşen Demokratik Devrim, Uygurlar için ulusal kalkınma ve kimlik inşası açısından yeni perspektifler açmıştır. Sosyalist toplumun kurulma sürecinde, Uygurlar da Çin'in diğer bazı etnik toplulukları gibi hızlı bir şekilde ulusal konsolidasyon sürecine girmiştir. XIX. Yüzyılda Uygurlar Sincan'dan Sovyetler Birliği topraklarına göç etmişlerdir. 1921 yılına kadar “Uygur” etnonimi nadiren kullanılmış, bunun yerine yaşadıkları yerlere göre Kaşgarlı, Hotanlı, Aksulu gibi isimlerle anılmışlardır. “Uygur” adı, 1921 yılında Taşkent'te düzenlenen aydınlar toplantısında, Sovyetler Birliği ve Sincan'da yaşayan Uygur topluluklarını ortak bir kimlik altında birleştirmek amacıyla resmi olarak kabul edilmiştir. Bu terim, Orta Çağ'da Doğu Türkistan'ın nüfusunu tanımlamak için kullanılan tarihi bir isim temel alınarak seçilmiştir (Zaharova, 1959, s. 215-216).

2. Uygur Kültürü

Atlı göçebe bir hayat tarzından, yerleşik hayat tarzına geçişlerinin ve bu uygarlığa kendi karakterini katarak yeni bir kültür yaradılışının en güzel örneğini Uygurlarda görmekteyiz. Uygurların bu gelişmesinde hiç şüphesiz Çin ve Hint uygarlıklarının da etkileri vardır. Ancak, Uygurlar bu uygarlıklardan etkilenirken bunu kendilerine özgü bir şekilde, kendi kültürleri içinde yaşatmışlardır. Uygurlar arasında kendini gösteren kültür yenileşmesi yeni kültürdeki gelişme çizgileri, yaşadıkları yeni coğrafi bölgenin etkisini hissettirmektedir. Uygurlarda, Bozkır ve Atlı Göçebe özellikleri, şehir kültürü için de biçimlenmiştir. Uygur şehirlerinden geçen kervan yolları ileride, Doğu – Batı uygarlıkları ile temas imkânı sağlamıştır (İzgi, 1989, s. 13).

Uygurların tarihi ana yurdu Çin topraklarında yer alan Uygur Özerk Bölgesi olsa da, günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye gibi çeşitli ülkelerde de yaşamlarını sürdürmektedir. Nüfus yoğunluğu açısından değerlendirildiğinde, Uygur Özerk Bölgesinden sonra en büyük Uygur topluluğu Kazakistan'da bulunmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan, Uygur halkının tarihini ve kültürünü kapsamlı bir şekilde inceleyen Uyguroloji bilim dalının merkezi haline gelmiştir. Rus İmparatorluğu'nda Türkoloji'nin bir alt dalı olarak ortaya çıkan Uyguroloji, Sovyetler Birliği'nde Uygur nüfusunun önemli bir kısmının Kazakistan topraklarında yaşaması nedeniyle bu ülkede gelişim göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin ilk on yılında Uyguroloji çalışmalarının merkezi Moskova ve Leningrad olmuş, çünkü başlıca akademik kaynaklar ve bilim insanları bu şehirlerde toplanmıştır. Ancak savaş sonrası döneminde Sovyet Uygurolojisinin ana merkezi Almatı'ya taşınmıştır (Kamalov, 2016, s. 52).

Uygurların maddi olmayan kültürel mirasına ilişkin bazı temel değerlendirmeler şu şekildedir: Uygur toplumunda aile bağlarının güçlendirilmesi ve sosyal dayanışmanın

sürdürülmesinde “Toy” adı verilen ritüeller önemli bir yer tutmaktadır. Çocuğun doğumuyla başlayan bu törenler, geleneksel kültürel pratiklerin devamlılığını sağlamaktadır. Örneğin, yeni doğan bir çocuğun ilk kırk gününün tamamlanmasıyla icra edilen “Kırk çıkarma” töreni, ardından bebeğin beşiğe yatırılmasını içeren “Beşik toyu” ve çocuğun dini bir geçiş sürecini simgeleyen “Sünnet toyu” gibi törenler önemli kültürel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu tür geleneksel ritüeller, sadece bireysel kimlik gelişimini değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve kültürel mirasın aktarımını da sağlamaktadır (Öger, 2018, s. 40-41).

Uygur kültüründe Meşrep adı verilen özgün bir sanat okulu geleneksel hale gelmiş olup, sanatsal etkinliklerin gerçekleştirildiği en önemli buluşma mekanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Meşrep, halk şarkıları, müzik, halk dansları, gelenek ve göreneklerin yanı sıra kültürel eğlence türlerinin genel adıdır. Meşrep, başlangıçta belirli aile grupları veya daha geniş toplulukların katılımıyla düzenlenmiş olup, zaman içinde gelişerek Uygur toplulukları arasında bölgesel farklılıklar göstermiştir. Bu etkinlikler, bireylerin sosyal normları ve kültürel mirası öğrenmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda genç nesillere misafir karşılama, sofra düzenleme, ikram sunma gibi geleneksel görgü kurallarını öğretmektedir. Bunun yanı sıra, katılımcılara müzik enstrümanları çalma, şarkı söyleme ve meşrep toplantılarının belirli kurallarına riayet etme becerileri kazanmaktadır (Öger, 2018, s. 40-41).

Uygur dansı, halkının zengin kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Melodik yapısı, ritmik özellikleri ve sanatsal üslubuyla dikkat çeker. Solo performansların yanı sıra birçok grup performansı da bulunur çoğu neşeli bir atmosfer ve ince mizahla öne çıkmaktadır. Hareketlerde, özellikle ellerin zarıflığı Uygur danslarına özgüdür. Genellikle danslar, dansçıların ellerinde ve başlarında taşıdığı tabaklar, kaseler, çaydanlıklar ve hatta karpuzlarla gerçekleştirilir (Уатқан, 2022, 157-158). Eski danslardan biri olan “Sama” belirgin anlamsal değişimler geçirmiştir. Bu konuda M. V. İsrailov, doktora tezinde şunları belirtmektedir: “Uygurların eski dansları, dini inançlar ve ritüeller ile bağlantılı olmakla beraber, zaman içerisinde bu etkileşimini kaybederek halk ve profesyonel dans alanında yaygınlaştığı görülmektedir”. “Sama” dansı, Ramazan ve Kurban Bayramı’nda Kaşgar’da bulunan Heytgah Camii’nde icra edilmektedir. Bayram namazından sonra yüzlerce kişi caminin geniş avlusunda hep birlikte Sama dansını yaparlar. Bu dans yalnızca erkekler arasında davul eşliğinde yapılmasından dolayı diğer danslardan ayrılır. Dine dayalı olduğu için anıtlarda ve yazılı kaynaklarda “Raksi Sama” olarak geçen bu dans, günümüzde Kazakistan’da yaşayan Uygurlar arasında da devam etmektedir (Abdullaev, 2022, s. 67).

Büyük Kazak bilgini Çokan Valihanov, Uygur halkının dinamik ve neşeli karakterini, ayrıca onların dans, müzik ve vokal sanatlarındaki üstün yetkinliğini detaylı ele almaktadır. Müziğe ilişkin olarak Valihanov, Küçük Buharalılar (Uygurlar), tüm Orta Asya toplumları arasında büyük saygınlığa sahiptir diye belirtmektedir. Ona göre, Uygur müzik toplulukları iki telli lavta olan dutar ve sitar, rabab veya kalun (çubuklarla çalınan santur benzeri bir çalgı) gibi enstrümanlardan oluşmaktadır. Ayrıca, bir veya iki vokalistin el defleri eşliğinde önce Ali Şir Nevai’nin eserlerinden şiirler, ardından ise aşk ve vatanseverlik temalı ezgiler seslendirdiğini ifade etmektedir. Uygurların özgürlükçü ve ulusal bilinç taşıyan şarkıları, yalnızca sosyal toplantılarda (meşrep) değil, aynı zamanda kamusal alanlarda ve çalışma süreçlerinde de yaygın olarak icra edilmiştir. Bu bağlamda Valihanov, Çin yönteminin, Uygur halkının ulusal bağımsızlık mücadelesini yansıtan vatansever şarkılarını yasaklama girişimlerinin daima sonuçsuz kaldığını vurgulamaktadır (Hasanov, 1965, s. 42-43).

3. Uygurların Müzik Kültürü

Uygur müziği, birçok farklı bölgesel tarzı kapsamaktadır. Bu müzik, coğrafi olarak, dağlarla, çöllerle birbirinden ayrılan ve farklı topluluklar tarafından yönetilen bir bölgenin karmaşık tarihi ürünüdür. Güney vaha kentleri olan Hotan ve Kaşgar’ın müziksel gelenekleri Buhara ve Samarkant’ın klasik Orta Asya gelenekleriyle yakından ilişkiliyken, doğu vaha kentlerinden Kumul müziği Kuzeybatı Çin Müziğiyle daha yakından ilişkilidir. Bugüne kadar

bölgenin vaha kentlerinden her biri kendi sesini ve repertuarını korumuştur, ancak ticaret ve insanların dolaşımı sayesinde sağlanan sürekli bir iletişim yoluyla ortak bir dil ve kapsayıcı bir kültürle de birbirine bağlanmışlardır (Harris, 2014, s. 155).

Uygur çalgılarının ve müziğinin Çin kültürüne etkisi, Tang sülalesi döneminde Çin'in dışında Japonya, Kore ve Vietnam gibi ülkelere de yayılmıştır. Hatta onun ilk şekli günümüzde Japonya'da bulunmaktadır. Tang sülalesi döneminde, bütün orkestralarla birlikte kürre ve desenli halı üzerinde dans etmesini bilen meşhur dansözlerin de genellikle Kuça şehrinden getirildiği bilinmektedir (Öger, 2019, s. 135-137).

Uygur Türklerinin müziği ve çalgılarıyla ilgili olarak bilgi sahibi olduğumuz önemli kaynaklardan biri, eski Uygur şehirlerinin harabelerinde ve tapınaklarında bulunan ve Kızıl Binev Taşkemerleri adı verilen VIII – IX. Yüzyıldan kalan Budist ve Maniheizt duvar resimleri ile minyatürlerdir. Merasim elbiseleri içinde başlarında bir çeşit sivri külahları, çiçek sunan hanımları, hizmetkarları ve musikişinasları ile bu resim ve minyatürler, Uygur kültürünün zenginliğini ve ihtişamını göstermektedir (Öger, 2019, s. 135-137).

XIII. yüzyılda dünyanın büyük bir kısmını dolaşan Marko Polo, seyahatnamesinde Kaşgar, Yarkent, Hoten ve Kumul gibi Uygur Türklerinin yaşadığı bölgeler hakkında bilgi verirken Kumul'da yaşayan Uygurları şöyle anlatır: Çok sevecen görümlü ve kendilerini eğlenceye vermiş insanlardır çünkü enstrüman çalmak, şarkı söylemek ve dans etmekten başka bir şeyden anlamazlar. Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere müzik ve dans, Uygur Türklerinin günlük yaşamında vazgeçilmez unsurlardandır ve XIII. yüzyılda Uygur müziği oldukça ileri bir düzeydedir (Öger, 2019, s. 135-137).

İki Çinli müzikolog, Lu Yaoxiong ve Zhang Lui, Gansu'daki Sarı Uygurların halk şarkıları arasındaki benzerliği fark ederek bu konuya ilişkin çok sayıda akademik makale kaleme almışlardır. Her iki müzikolog, Gansu bölgesindeki Sarı Uygurlar arasında saha çalışmaları yaparak, onların halk müziği örneklerini incelemiş ve bu şarkıların Macar halk müziği ile önemli ölçüde benzerlik gösterdiğini tespit etmiştir. Araştırmalarında, bu müzik kültürlerinin yapısal özelliklerini, tarihi bağlarını, etnolojik yönlerini karşılaştırmış, ayrıca dilbilimsel analizler gerçekleştirerek konuyu kapsamlı bir şekilde bilimsel olarak ele almışlardır. Araştırmacılar, Sarı Uygurların atalarının “Tur Halkı” olduğunu ve bu alkın eski dönemlerde Hunlarla aynı bölgede yaşadığını öne sürmektedir. Tur halkının dili, Altay dil ailesine ait Türk dillerinden biri olup, Hunların diliyle büyük benzerlikler taşımaktadır. Bir kısım Hun toplulukları M.S. I. Yüzyılda Avrupa'ya göç ederken, Sarı Uygurların ataları IV. Yüzyılda Gansu'daki Hesi Koridoru'na (Hexi) yerleşmiştir. Sarı Uygurlar, Tur Halkının folklorik unsurlarını büyük ölçüde korumuşlardır. Öte yandan, Hun müziği Avrupa'ya ulaşmış ve Batı'ya göç eden Hunlar aracılığıyla Macarlar tarafından benimsenerek günümüze kadar taşınmıştır. Buna paralel olarak, Macaristan'dan Karadeniz ve Hazar denizi havzalarına, Orta Asya'dan Sarı Uygurların günümüzde yaşadığı bölgelere kadar uzanan geniş bir coğrafya, müzikolojik açıdan Beş sesli şarkı sistemleri bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bu bölge, yalnızca Doğu ve Batı'daki halkların benzer şarkı yapılarını bir araya getirmekle kalmamış, aynı zamanda bu müziklerin ortak kökenlere dayandığını da göstermektedir (Turgun, 1989, s. 23).

4. On İki Uygur Mukamı

Uygur On İki Mukamı'ndaki *muqam* kelimesi Uygur Türkleri arasında belirli düzen ve kurallar içerisinde sistemleştirilmiş büyük hacimli musiki eserleri için kullanılmaktadır. Uygur Türklerinde Mukam büyük hacimli bir müzik eseri olup, bu eserde, eski zamanlardan devam etmiş olan halk koşukları, *Girip – Senem*, *Behram – Dilaram*, *Senevber*, *Şahzade Ferrix – Melike Gulrux* gibi tarihi destanlar ve Neva'i, Zelili, Sekkaki gibi şairlerin güzel gazeller (şiirleri) yer almıştır. Uygurlarda mukam yerli özelliği, melodisi, kuruluşu, özel ahenk şekli bakımından birkaç türe ayrılmaktadır. Birincisi Uygur On İki Mukamı olup diğer mukamlar ise yerli özelliğe sahip olan mukamlardır. Bunlar Kumul, Dolan, Turfan, Kuça, Hoten gibi

bölgelerin kendine has özellik taşıyan ve 12 mukamdan farklı olan yerli mukamlardır (Taxitiemuer, 2009, s. 13).

Uygur On İki Mukamı'nın kökeni hakkında bugüne kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüştür ve bu konu hala tartışılmaktadır. (...) Uygur mukamlarının kökeni MS. 5-6. Yüzyıllara hatta daha eskilere kadar gider. Tarihi dönemler içinde Uygur On İki Mukamında yer alan makam isimleri ve mukamların sırası farklı şekillerde adlandırılmıştır. İshak Recebov'un "Makamlar Mesilisiğe Dair" isimli eserinde On İki Mukam şöyle sıralanır: *Uşşak, Nava, Ebuselik, Rast, Hüseyini, Hicazı, Rebavi, Zengule, Irak, İsfahan, Zirefkend, Buzruk* (Öger, 2019, s. 138).

On iki Uygur Mukamı'nın her biri "Çong Neğme (Büyük Nağme), "Dastan"(Destan), "Meşrep" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. "Çong Neğme" kısmında 9 – 10 tane şarkı vardır. Bu şarkılar, genellikle, lirik şarkılar. "Dastan" kısmında 3 ile 6 arasında değişen sayılarda şarkı vardır. Bu şarkılar tahkiye niteliklerdir, yani "Ferhat ile Şirin", "Garip ile Sinem" gibi halk destanlarından alınan parçalar. Her şarkıdan sonra bir mergul gelir. "Mergul" terimi Arapçadır. Makam müziğinde bir ezgiden diğer ezgiye geçerken çalınan geçiş melodisidir. "Meşrep" kısmında 3 ile 6 arasında değişen sayılarda şarkı bulunmaktadır. Bu kısımda yer alan şarkılar, genellikle, dans havası olan oynak şarkılardır. Önce yavaş başlar, gittikçe coşku artar ve sonunda zirveye ulaşır (İnayet, 2007, s. 370).

Gönümüzde Uygurlar arasında "On İki Uygur Mukamı"nın kendine has iki temel döngüsü bulunmaktadır: "**Kaşgar Mukamları**" ve "**Dolan Mukamları**". Kaşgar mukamları esas olarak Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinde yaygınken, Dolan Mukamları, Taklamakan Çölü'nün batısında yer alan Markit, Maraalbeşi, Korla ve Çarlık bölgelerinde icra edilmektedir. Ayrıca, Doğu Türkistan'ın güneydoğu bölgesinde yaygın olan *Hotan Mukamları* da bulunmaktadır. Kaşgar mukamları, belirli isimlere sahiptir: *Rak, Çabbiyat, Muşaverik, Çarigah* gibi. Buna karşın, "Dolan mukamları" yalnızca sıraya göre numaralandırılır, örneğin *birinci mukam, ikinci mukam* şeklinde, bu düzen on ikinci mukama kadar devam eder. Her bir "Dolan mukamı", beş bölümden oluşan bir döngü içerir: *Mukambeşi, Çakma, Sanam, Salika, Salarman*. Ancak, "Dolan mukamları" oldukça az araştırılmıştır. Şu anda, "Dolan Mukamları" temel alınarak türetilmiş varyasyonların var olup olmadığına dair elimizde bulunmamaktadır. İli mukamları ve Hotan mukamları, Kaşgar mukamları ile köken açısından yakın bir ilişkiye sahiptir ve bu durum yalnızca mukamların isimlerinin benzerliğiyle değil, aynı zamanda müzikal yapı, metro-ritmik özellikler ve makam sistemlerindeki benzerliklerle de kanıtlanmaktadır (Аюпова.Г, 2019, s. 319). Mukam türleri arasındaki karşılaştırılma tablosu:

№	Кашгарский	Илийский	Хотанский	Доланский
1	Рак	Рак	Рак	Биринчи мукам
2	Чаббият	Чаббият	Чаббият	Иккинчи мукам
3	Мушавирак	Сегах	Мушавирак	Учинчи мукам
4	Чаригах	Чаригах	Чаригах	Туртинчи мукам
5	Панджиглах	Панджиглах	Панджиглах	Бешинчи мукам
6	Уэхал	Уэхал	Уэхал	Алтинчи мукам
7	Аджам	Аджам	Аджам	Йеттинчи мукам
8	Ошак	Ошак	Ошак	Сәккизинчи мукам
9	Баят	Баят	Баят	Токкизинчи мукам
10	Нава	Нава	Нава	Онинчи мукам
11	Сегах	Мушавирак	Сегах	Онбиринчи мукам
12	Ийрак	Хусайини	Ийрак	Ониккинчи мукам

№	Kaşgar Mukamı	İli Mukamı	Hotan Mukamı	Dolan Mukamı
1	Rak	Rak	Rak	Birinci mukam
2	Çabbiyat	Çabbiyat	Çabbiyat	İkinci mukam
3	Muşavirek	Segah	Muşaverik	Üçüncü mukam
4	Çarigah	Çarigah	Çarigah	Dördüncü mukam
5	Pencigah	Pencigah	Pencigah	Beşinci mukam

6	Uzhal	Uzhal	Uzhal	Altıncı makam
7	Acem	Acem	Acem	Yedinci makam
8	Uşşak	Uşşak	Uşşak	Sekizinci makam
9	Bayat	Bayat	Bayat	Dokuzuncu makam
10	Neva	Neva	Neva	Onuncu makam
11	Segah	Muşavirek	Segah	On birinci
12	Irak	Hüseyni	Irak	On ikinci makam

Tablo 1. *Mukam Türleri* (Аюпова.Г, 2019, s. 319)

Rak Mukamı, yirmi üç nağmeden oluşmaktadır. Bu makamın şafak söküp güneş yükselene kadar olan zaman diliminde icra edildiği bilinmektedir. *Çebbayat Mukamı* (eski adı hüseyini), üç nağmeve iki yüz elli bir mısralı güfte ihtiva etmektedir. Çon neğme (büyük nağme) kısmında on iki ezgi ve yüz otuz yedi mısralı güfte, destan kısmında sekiz ezgi ve yetmiş altı mısralı güfte, meşrep kısmında üç ezgi ve otuz sekiz mısralı güfte yer almaktadır. *Müşavirek Mukamı*’nda (asıl adı rast makamı) toplam otuz bir nağme ve üç yüz altmış üç mısralı güfte bulunmaktadır. “*Çarığah*”, “*Çargah*” şeklinde de telaffuz edilen bu makamın asıl adı “hicaz”dır. Gece yarısında icra edildiği bilinen *Çehargah* makamı, on sekiz nağmeden oluşmaktadır. *Bayat Mukamı* Anadolu sahasında “*Bayatı*” olarak bilinmektedir. Bayat makamı on dokuz nağmeden oluşmaktadır. *Segah mukamında* altı nağme ve yetmiş iki mısralı güfte bulunmaktadır (Sönmez, 2017, s. 172).

Uygur Halk Klasik Müzik literatüründeki, On İki Mukama yerleştirilmiş tüm nağmelerin sayısı 301 parçadır. Buna On İki Mukamın cevheri olan Abu Çeşme Mukamı’nın (göz yaşı kaynakları) 15 parça nağmesini eklediğimizde nağmeler 316 parça olmaktadır. Bu nağmelerin hepsinin okunması 20 saatten fazla zaman almaktadır. 1980 yılından 1992 yılına kadar olan 12 yıl içinde yapılan çalışmalardan sonraki 12 Mukam’ın bütün nağmeleri 320, 3123 mısra metinden oluşmuştur (Taxitiemuer, 2009, s. 23).

“On İki Mukamı”nın korunması ve araştırılması alanında önemli bir tarihi olay, Özbekistan SSC Bakanlar Kurulu Devlet Radyo ve Televizyon Komitesi bünyesinde Uygur mukamcılar orkestrası kurulması olmuştur. 1970 yılında, “On İki Uygur Mukamı”nın bir türü olan “İli Mukamları”, yaşlı kuşak mukamcılarının katılımıyla kaydedilmiştir. Uygur halk çalgıları orkestrası icrasıyla kaydedilen “İli Mukamları” kapsamında *Rak*, *Çabbıyat* ve *Müşavrek* mukamlarının kayıtları yapılmış ve bu kayıtlar, Semerkand’da düzenlenen Uluslararası Müzikoloji Sempozyumu öncesinde üç plak halinde yayımlanmıştır. Aynı yıl, Almatı’da “Cazuşu” Yayınevi tarafında Kaşgar Mukamları’nın şiirsel metinleri basılmıştır. Bu çalışmalar, Uygur müzik geleneğinin belgelenmesi ve dünya çapında tanıtılması açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur (Аюпова.Г, 2019, s. 319).

Kazakistan’da yaşayan Uygurların kültürel ve sanatsal faaliyetlerine destek veren en önemli devlet kurumu “Kazak Halkları Asamblesi”dir. Kazakistan’da yaşayan farklı etnik ve kültürel yapıdaki toplulukların birer şubesi bulunan bu kurumda, Uygur Bölümü aktif bir şekilde faaliyetlerini yürütmektedir. Diğer taraftan “Uygur Tiyatrosu”nda 180 civarında devlet sanatçısı çalışmaktadır. Uygur tiyatrosu gösterimleri her yıl Kasım ayında başlamakta ve Mayıs ayına kadar devam etmektedir (Öger, 2018, s. 27).

Almatı’da faaliyet gösteren Devlet Uygur Müzikal Tiyatrosu, Uygur profesyonel müziğinin öncüsü olan Kuddus Kucamyarov’un adını taşımaktadır. Uygur sahne sanatları, halk oyunları, bayram ritüelleri, geleneksel danslar ve dünya çapında bilinen On İki Mukam gibi karmaşık müzikal kompozisyonlara derin kültürel köklere sahiptir. Kazak edebiyatının önemli isimlerinden biri Sabit Mukanov, Uygur halk müziği ve sahne sanatlarını, bu kültürel mirasın tamamını içeren bir “ansiklopedi” olarak nitelendirmiştir. 1934 yılında Almatı’da kurulan Uygur tiyatrosu, tiyatro tarihçisi A. Kadirov’a göre, Orta Asya’daki Uygur halkının tiyatro ve müzik kültürünün merkezi haline gelmiştir. Tiyatro Kazakistan’ın Halk sanatçıları arasında yer alan Ahmet Şamiyev, Salima Sattarova, Mariyam Seymatova, Mahpir Bakiyev, Roşengül İlahunova, Zinnat Akbarova gibi önemli Uygur sanatçıları yetiştirmiştir. Tiyatronun

gelişim sürecinde, SSCB Halk Sanatçısı Kuddus Kucamyarov (1918-1994) ve uluslararası alanda tanınan bestecilerden biri olan Gaziz Dugaşev (1917-2001) önemli katkılarda bulunmuştur. Uygur müziğinin merkezi haline gelen tiyatro, kültürel mirasın korunması ve aktarılmasında temel bir rol oynamaktadır. Tiyatro bünyesinde "Nava" folklor ansamblı, "Yaşlık" vokal ve enstrümantal topluluğu ile profesyonel bale grubu faaliyet göstermektedir. Bu sanatsal topluluklar, Uygur sahne sanatlarını hem geleneksel hem de modern unsurlarla geliştirerek kültürel sürekliliği sağlamaktadır. Uygur Tiyatrosu, Kazakistan'daki Uygur müzik sanatının gelişimi ve yaygınlaşması açısından merkezi bir konumda yer almakta olup, bölgesel ve uluslararası sanat sahnesinde önemli bir kültürel merkez işlevi görmektedir (Kamalov, 2016, s. 50).

5. Uygur Müzik Aletleri

Uygurların halk ezgileri genellikle *ravap/rebap*, *gicak/giçek*, *dutar*, *tambir/tambur* gibi çalgıların eşliğinde icra edilir. Ayrıca bilim insanları, Uygur halk müzik enstrümanlarını dört gruba ayırarak sınıflandırmıştır:

Kordofonlar (telli çalgılar): Dutar, tambir, ravap, kalun, Kaşgar ravabı, Dolan ravabı, bas ravap, gırcak, satar, huştar, bas huştar, çang

İdiofonlar (tel veya zar kullanılmadan titreşimli olarak ses çıkaran müzik aleti): Sapay, cuptaş, çakça, koşuk, çavak

Membranofonlar (vurmalı çaldılar): Dap, nağra, dumbak, tevilbaz

Aerofonlar (nefesli çalgılar): Nay, koşnay, surnay, karnay.

Bunlar arasında en çok yaygın olanı *dutar* çalgısıdır (Url-1).

5.1. Kordofonlar:

Dutar, büyük armut şeklinde bir tekneye ve uzun bir gövdeye sahip, iki telli bir müzik aletidir. Üzerinde 13 adet perdesiz tel bulunmaktadır. Teknenin üst kısmında iki ahşap burgu bulunur: dikey ve yatay. Tüm parçalar dut ağacından yapılır ve sıkça kemik ile kakma işlemine tabi tutulur. Teller ipekten yapılmış olup, bir ucu gövdenin alt kısmındaki çıkıntıya, diğer ucu ise burgulara bağlanır. Üst kapakta, tellerin üzerinde küçük bir ahşap destek bulunur. Teller genellikle dörtlü akorla, bazen ise unison ve beşli aralıkla gerilir. Aletin düşük ses aralığı kromatik, yüksek ses aralığı ise diatoniktir. Enstrümanın aralığı bir buçuk oktavdır. Dutar, Uygur halkı arasında en yaygın ve sevilen halk müziği enstrümanlarından biridir. Hem solo hem akor hem de topluluk enstrümanı olarak kullanılır. 1936 yılında Almata'daki müzik atölyesi, Uygur dutarını, perdesiz uzun gövde sahip olarak üretmiştir. Tasarımcılar, enstrümanın aralığını genişletmeyi ve onu hem tampere hem de tampereli olmayan akorlarla eserler çalmaya uygun hale getirmeyi amaçlamışlardır (Vertkov, 1963, s. 134).

Resim 2. Dutar Çalgısı (Url-2)

Tanbur, üç telli bir enstrümandır ve küçük armut biçimli bir gövdeye, uzun bir sapa ve kısa bir baş kısmına sahiptir. Sap kısmı yuvarlaktır ve ön yüzeyi hafifçe yassılaştırılmıştır. Sapa, kirişten yapılmış 14 perde bağlanmıştır. Tanburun ses dizisi diatoniktir. Çalınırken, tanbur eğik bir pozisyonda ön tarafa doğru tutulur ve sap hafifçe yukarı kaldırılır. Sağ elle teller mızrapla çekilir, sol elin işaret, orta ve dördüncü parmağı ise birinci (melodik) teli perdelere bastırır. Tanburun sesi oldukça güçlü ve parlaktır. Tanbur, dutara göre daha az

yaygındır. Dutardan farklı olarak, tanbur daha çok profesyonel bir enstrümandır ve halk çalgısı olarak kabul edilmez. Tanbur, solo ya da diğer enstrümanlarla birlikte çalınabilir. Mukamların icrasında öncü bir rol oynar ve önemli bir yere sahiptir (Url-2).

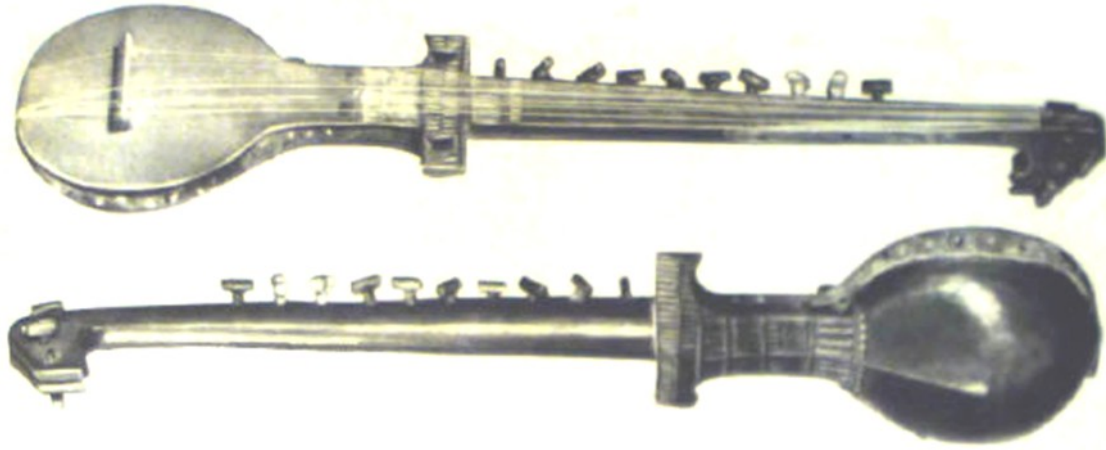
Resim 3. Tanbur Çalgısı (Url-2)

Kaşgar Ravabı, küçük, yuvarlak formda oyulmuş bir gövdeye sahip, üst kısmı deri bir zarla kaplanmış, oldukça uzun bir sapı ve geriye doğru kıvrılmış bir başı olan bir çalgıdır. Tamamen dut ağacından yapılır, baş kısmı hariç ve uzunluğu yaklaşık 700 mm'dir. Kaşgar Revabı'nın karakteristik özelliği, sapın tabanında bulunan boynuz benzeri çıkıntılardır. Sap üzerinde yaklaşık 23 perde bulunur ve bu perdelerin dizi kromatik yapıdadır. Kaşgar Rababı'nın üç teli vardır; birinci ve üçüncü teller çift, ikinci tel ise tek yapılıdır. Birinci ve ikinci teller ipekten yapılmış olup melodik görev görürken, üçüncü tel pirinçten yapılmış ve rezonans görevi görür. Melodik teller genellikle bir dörtlü aralıkla akort edilirken, rezonans teli ikinci telin bir beşlisi altına (birinci telin bir oktav altına) ayarlanır. Çalgı neredeyse yatay bir pozisyonda tutulur ve ses, ahşap bir mızrapla çıkarılır. Solo performanslarda, şarkı ve dans müziklerinde veya diğer enstrümanlarla birlikte halk çalgıları orkestralarında kullanılabilir (Url1).

Resim 4. Kaşgar Ravabı (Url-2)

Dolan Ravabı, görünüş açısından Kaşgarlı olanla benzerlik gösterir, ancak şaklarında perdesi olmaması ve çok sayıda rezonans teli bulunmasıyla ondan farklıdır. Dolan Ravabı'nın boynundaki kocaman kocaman çıkıntılar çok daha küçük boyutlardadır, bazen ise hiç bulunmaz. Genellikle boynu uzundur ama boynu Kaşgarlıdan daha kısadır (Vertkov, 1963, s. 134).

Resim 5. Dolan Ravabı (Url-2)

Kalun, çeyrek tonlar çıkarmak için sol el teli bronz anahtarla (gustap) ile bastırırken, sağ elde tutulan kemik bir mızrap parmaklarla çalınan daha küçük bir Dulcimerdir. Kalun, Güney Sincan'da özellikle Dolanlar arasında yaygındır. Makamda destekleyici bir rol oynar (Harris, 2014, s. 157).

Satar, Uygurların yay ile çaldığı bir çalgı aleti. Şekli tambura benzer 7 veya 13 teli olur, bir tanesi melodili tel, değeri rezonans teldir. 18 perdesi vardır. Çalarken sağ el ile yay idare edilir, sol el ise perdesi basılır. Tek çalınabilir. Sesi çok güzeldir, genelde makamın ahenk özelliklerine çok uyar (Taxitiemuer, 2009, s. 69).

Berbap, Uygur müzik geleneğinde önemli bir yere sahip olan en eski telli çalgılarından biri olarak bilinmektedir. Başlangıçta mızrap ile çalınan bu enstrüman, günümüzde ise parmaklarla icra edilmektedir. Dut ve çınar ağacından yapılan berbap, yaklaşık 70 – 80 cm uzunluğunda olup, 30 perdeli ve 4 telli bir yapıya sahiptir. Geleneksel olarak dikey pozisyonda tutulup çalınmaktadır (Öger, 2018, s. 145).

Kuştar, profesyonel trupların önde gelen bir enstrümanıdır, 1960'larda geliştirilen kuştar, keman şeklini Sincan'ın erken dönem Budist mağara duvar resimlerinde yer alan enstrümanlardan almıştır. Profosyonel Gijak gibi akort edilir, ancak tonu daha düşük ve yumuşaktır, çünkü tüm enstrüman ağaçtan yapılmıştır. Soprano ve tenör versiyonları da bulunur (Harris, 2014, s. 158)

Çan, bakırdan yapılan ortası yuvarlak, çevresi düz tabak şeklinde olur, iki tane olup bir birine vurularak çalınır (Taxitiemuer, 2009, s. 71).

Ziltar, otuz beş teli bulunan ziltar, satar, rebap kalun ve gitar gibi çalgı aletlerinin yerine de kullanılmaktadır. Sesi ince olup diğer müzik aletleriyle birlikte ya da tek başına çalınmaktadır (Sönmez, 2017, s. 181).

Dud, Uygurların eski çalgı aletinden biridir. Şekli gitara benzer, sekiz tane teli olur (Taxitiemuer, 2009, s. 66).

Diltar: Uygurların son dönemlerde kullanmaya başladığı telli bir müzik aletidir. Satar ve tambura benzer bir yapısı olup hem keman şeklinde arşe ile hem de çekerek çalınabilir. Altı kısmı ve sapı eşit bir şekilde tasarlanmıştır (Sönmez, 2017, s. 183).

5.2. İdiyonlar:

Sapayi, bu çalgının yapımında genellikle gürgen kayısı, meşe gibi sert ağaçlar kullanılıp yan yana getirilmiş ve birbirine bağlanmış 46 cm uzunluğundaki iki ağaçtan yapılmaktadır. Yan yana getirilen iki çubuğun ortası metaldendir. Bunların üzerine yine halka şekline getirilmiş metal bir bölüm eklenir. Bu kısım, sesin elde edildiği yerdir. Alt kısma, küçük metal parçalar eklenir ve omuza vurularak ses elde edilir. Sapayi, zaman zaman diğer ritim sazlarıyla birlikte de kullanılmaktadır (Sönmez, 2017, s. 185).

Koşuk, arka yüzü birbirine vurularak çalınan iki tahta kaşık olup üzerinde çeşitli işlemler bulunmaktadır. Genellikle elma ve erik ağacından yapılmaktadır. Her iki elde bir çift bulunan kaşıkların sağ eldekileri birbirlerine; sol eldekileri diz veya omza vurulmak suretiyle ritim tutulmaktadır (Sönmez, 2017, s. 184).

5.3. Aerofonlar:

Ney, tarihi kökeni eski çağlara dayanan, başlangıçta hayvan kemiklerinden üretilmiş, iki veya üç delikli ve üfleyerek çalınan bir nefesli Uygur çalgılarından biridir. Zamanla yapım tekniğinde değişiklikler meydana gelmiş olup, günümüzde ağaç malzemeden üretilmekte ve delik sayısı sekize kadar ulaşmaktadır. Neyin boyutları kullanılan malzemeye bağlı olarak farklılık göstermekte olup, kemikten yapılan örnekleri yaklaşık 20 cm, ağaçtan yapılanları ise 40-50 cm uzunluğunda olabilmektedir (Öger, 2018, s. 167).

Burga, Uygurların en eski nefesli çalgılarından biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 20 – 30 cm uzunluğunda olup, yay formunda bir yapıya sahiptir. Geleneksel nefesli çalgılardan farklı olarak, parmak deliklerine sahip değildir, bu da onu üfleme tekniği açısından özgün bir enstrüman haline getirmektedir (Öger, 2018, s. 167).

Balaman, kısa çift kamış, dikey kamış boru, yedi parmak deliği vardır ve enstrümanın ağız kısmına yakın yerde bir çapraz parça kamış ile akort edilir. Balaman şu anda yalnızca makamda ana enstrüman olarak kullanılan Hotan bölgesinde bulunur (Harris, 2014, s. 158).

Surnay, küçük çift kamıştan Shawm, konik ağaç gövdesinin yedi ön deliği ve bir baş parmak deliği vardır. Metal zili ve metal bir ağızlığı vardır. Döngüsel nefes alışla çalınır ve iki oktav üzeri bir çeşitlemeye sahiptir (Harris, 2014, s. 158).

5.4. Membronofonlar:

Dumbak, eskiden kurumuş ağaç gövdelerinin oyulup üzerine deri geçirilmesi suretiyle yapılan ve el ile çalınan dumbakın zaman içerisinde çeşitli şekilleri oluşmuş olup farklı çubuk ve tokmaklarla çalınmaktadır. Daire şeklindeki dumbakın çapı, ortalama 40 – 50 cm olmakla birlikte; zengin ve yüksek sesi ile diğer müzik aletlerine ritim sağlamak ve meşreplerde sıklıkla kullanılmaktadır (Sönmez, 2017, s. 184).

Nağra, Vurgulu çalgı aleti. Gövdesi demirden yapılan, üstüne deri gerilmiş, uzunluğu 35 cm, çapı 25 cm etrafında olup üstü büyük, altı küçük, dışardan şekil olarak vazoya benzer. Bir büyük nara ve birkaç küçük naralar ile bir büyük nara bir araya getirerek çalınır (Taxitiemuer, 2009, s. 67).

Tef, ahşap bir çerçeve üzerine gerilmiş eşek veya sığır derisi bulunan, içinde metal halkalar bulunan ve elle çalınan ritmik bir çalgıdır. Genellikle klasik usul müziklerinde ve meşrep toplantılarında ritim aracı olarak kullanılır. Farklı boyutlarda üretilen tef, melodik tef ve meşrep tefi gibi çeşitlere ayrılır. Bu enstrüman, özellikle topluluk müziklerinde ve danslarında ritmi belirleyici bir rol oynar, müziği daha derinlemesine hissedilmeye yardımcı olur (Öger, 2018, s. 167).

Sonuç

Türk kültürü, her zaman medeniyetini tekâmül ettirme çabası içinde olmuştur. Türk halklarının bilincinde güçlü bir şekilde var olan gelenekler, manevi değerlerinin ön planda tutulmasını sağlamıştır. Bu durum, dünya ile uyumun korunmasına, dünyaya karşı şiirsel ve müzikal bir yaklaşımın gelişmesine ve insan varoluşunun temeli olarak maneviyatın korunmasına katkıda bulunmuştur (Аюпова.Г, 2019, s. 318). Uygur Halkı, köklü tarihi, zengin kültürel mirası ve kendine özgü sanat anlayışıyla, Orta Asya'nın en önemli kültürel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Tarih boyunca farklı coğrafyalara yayılan Uygurlar, bu süreçte çeşitli kültürel etkileşimlere açık olmuş, ancak öz kimliklerini ve geleneksel sanatlarını korumayı başarmışlardır. Uygur müziği, On İki Mukam gibi klasik müzik formlarından halk şarkılarına, danslardan enstrümantal eserlere kadar geniş bir alanı kapsamakta ve Uygur kimliğinin en önemli taşıyıcılarından biri olarak kabul edilmektedir.

Araştırmalar, Uygur müziğinin tarih boyunca Türk, Fars, Çin ve Arap müzik gelenekleriyle etkileşim içinde olduğunu, ancak kendine özgü yapısını muhafaza ederek özgün bir müzikal sistem oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Kaşgar, Hotan ve Turfan gibi merkezlerde gelişen Uygur müzik kültürü, hem bölgesel çeşitlilik hem de ortak sanatsal unsurlar açısından dikkat çekmektedir. “On İki Uygur Mukamı” Uygur müziğinin yalnızca bir eğlence aracı olmanın ötesinde, felsefi ve sanatsal bir anlatı aracı olduğunu göstermektedir. Mukamlar, şiir, dans ve teatral unsurlarla birleşerek zengin bir kültürel bütünlük sunmaktadır. Mukamlar, yüzyıllar boyunca halk müziğinin en iyi geleneklerinden ilham alarak yaratılmıştır. Bu eserler, Uygur bestecilerinin yaratıcı yeteneğinin bir ürünü olarak şekillenmiştir. Yazılı bir müzik notası olmaksızın gelişen bir kültürel ortamda doğan mukamlar, nesilden nesile sözlü olarak aktarılmıştır.

Uygurların kullandığı müzik aletleri de bu kültürel mirasın önemli bir parçasıdır. Geleneksel enstrümanlar, toplumsal ritüeller, dinsel törenler, eğlence ve profesyonel müzik icralarında farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Özellikle makam icralarında tanbur, ravap, satar gibi telli çalgılar ön plana çıkarken, dap ve nağra gibi vurmali çalgılar ritmik yapı açısından destekleyici roller üstlenmiştir. Dans ve sahne sanatları açısından değerlendirildiğinde, Meşrep ve Sama gibi geleneksel dans ritüellerinin Uygur halkının sosyal yapısında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kültürel mirasın korunması ve sahne sanatlarının yaşatılması konusunda önemli bir yere sahip olan Almatı Devlet Müzikal Tiyatrosu, Uygur sanatı ve kimliğinin modern dünyada temsil edilmesine büyük katkı sunmaktadır. Tiyatronun sanatçıları, geleneksel ve modern sanat anlayışlarını bir araya getirerek Uygur müziği ve sahne sanatlarının dönüşümünü yansıtmaktadır. Uygur kültürel mirası, geçmişin izlerini taşıyan ve sürekli gelişen dinamik bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Yapılan araştırmalar, Uygur halk sanatının geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurarak, kimlik ve sanat arasındaki derin bağı yansıttığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullaev, Saifulla ‘*Абдуллаев Сайфулла*’ (2022). Структурно – семантическая реконструкция древнего уйгурского танца “Сама”: Архатческие представления или контаминация смыслов (Eski Uygur Dansı Sama’nın Yapısal – Anlamsal Rekonstrüksiyonu: Arkaik Tasavvurları ve Anlam Karışımı), Каракол, Киргизия.
- Ауурова, Gulbaharam Majitovna ‘*Аюпова Гульбахрам Мажитовна*’ (2019). Музыкальная Культура Уйгурского Народа, (Uygur Halkının Müzik Kültürü) Тенгриновство и эпическое наследие народов Евразии: истоки и современность, Бишкек, Кыргызстан.
- Harris, Rachel , Yasin Mukphul (2014), “*Uygurların Müziği*”, Türk Musikisi Özel Sayısı, Sayı 57.
- Hasanov, Kadyr ‘*Хасанов Қадыр*’ (1965), Чокан Валиханов как уйгуровед (Çokan Valihanov’un Uygur Araştırmaları), Алма-Ата.
- İnayet, Alimcan (2007), “*Uygur On İki Makamı ve Edebiyatı*”, Türkoloji Araştırmaları, Ankara
- İzgi, Özkan (1989). Çin Elçisi Wang Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kamalov, Ablet ‘*Камалов Аблет*’ (2001). Древние Уйгуры. VIII – XI ВВ (Kadim Uygurlar VIII – IX. Yüzyıllar) Алматы, Қазақстан.
- Kamalov, Ablet ‘*Камалов Аблет*’ (2016). Қазақстан Ұйғырлары (Kazakistan Uygurları), Астана, Қазақстан.
- Öger, Adem (2018). Ұйғырлардың материалдық емес мәдени мұрасы Қазақстан бойынша (Uygurların Somut Olmayan Kültürel Mirası Kazakistan Örneği), Анкара.
- Öger, Adem (2019), “*Uygur Türklerinde Müzik Kültürü*”, Türk Musikisi Atlası I, Ankara.

- Sönmez, Tugba Gönel (2017), “Uygur Meşrepleri Üzerine Bir İnceleme”, Doktora Tezi, Nevşehir.
- Taxitiemuer, Ayinuer (2009), “Uygur Türklerinde On İki Mukam Sanatı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Turgun, Almas ‘*Тургун Алмас*’ (1989). Уйгуры (Uygurlar), Urumçi.
- Vatkan, Samat ‘*Уатқан Самат*’ (2022). Қазақ Музыкатанушыларының Зерттеуіндегі Қ. Қожамировтың Шығармашылығы (Kazak Müzikologlarının İncelemelerinde K. Kojamiyarov’un Sanatı), Алматы, Қазақстан.
- Vertkov, Konstantin ‘*Вертков Константин*’ (1963). Атлас музыкальных инструментов народов СССР (SSCB Halklarının Müzik Aletleri), Москва, Россия.
- Zaharova, İrina ‘*Захарова Ирина*’ (1959). Материальная культура уйгуров Советского Союза. Среднеазиатский этнографический сборник. Т. II. Издательство Академии наук СССР (Sovyetler Birliği Uygurlarının Maddi Kültürü. Orta Asya Etnografya Derlemesi. Cilt II. SSCB Bilimler Akademisi Yayınları), Москва.

İNTERNET KAYNAKÇASI

- Url-1. https://el.kz/y-yr_muzykaly-_aspaptary_20352/ , Erişim Tarihi: 05/03/2025
- Url2. https://uighur.narod.ru/uighurum/uighur_instument.html, Erişim Tarihi: 05/03/2025